

СЕКЦІЯ 4 МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

ANALYSIS OF SOCIAL AND ECONOMICAL DEVELOPMENT OF UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES (ON EXAMPLE OF IVANO-FRANKIVSK REGION)

У статті проаналізовано показники соціально-економічного розвитку регіональних територіальних громад, зокрема показники, що характеризують ефективність використання фінансових ресурсів територіальними громадами. Напрацьовано пропозиції щодо усунення недоліків та визначення напрямів подальших досліджень.

Ключові слова: децентралізація, об'єднані територіальні громади, соціально-економічний розвиток, використання публічних коштів, видатки розвитку, стратегія розвитку громади, проектний підхід.

устраненню недостатків и определению направлений дальнейших исследований.

Ключевые слова: децентрализация, объединенные территориальные общины, социально-экономическое развитие, использование публичных средств, расходы развития, стратегия развития общества, проектный подход.

The article analyzes the indicators of social and economical development of regional territorial communities, in particular, indicators characterizing the efficiency of the using of financial resources by territorial communities. Proposals for elimination of deficiencies and determination of directions of further researches are worked out.

Key words: decentralization, united territorial communities, social and economical development, using of public finance, development expenditures, strategy of community development, project approach.

УДК 336.1:352

Бачевська І.П.

аспірант кафедри публічного управління та публічної служби
Національна академія державного управління при Президентові України

В статье проанализированы показатели социально-экономического развития региональных территориальных общин, в частности показатели, характеризующие эффективность использования финансовых ресурсов территориальными общинами. Нарботаны предложения по

Постановка проблеми у загальному вигляді. Реформа місцевого самоврядування, яка розпочалася в Україні з 2014 р., має на меті досягти підвищення якості рівня життя населення шляхом забезпечення відповідних умов соціально-економічного розвитку територій. Новоутвореним адміністративно-територіальним одиницям – громадам надано низку нових повноважень та забезпечено ресурсами для впровадження нових моделей управління розвитком регіонів. Протягом 2015–2018 рр. мала місце динамічна зміна концепцій управління на місцевому рівні, коли отримані можливості дають новій владі змогу бути відповідальними за позитивні зміни життя громади. Зрештою, із 2015 р. 36,5% територіальних громад створили об'єднані громади. З метою здійснення успішної діяльності громадами в нових умовах, насамперед, у напрямі управління розвитком територіальної громади, крім надання можливостей та повноважень, необхідно забезпечити відповідну стратегічну, аналітичну, кадрову підтримку. Наявні в період проведення реформи наукові дослідження проблем розвитку територій можна охарактеризувати як загальнотеоретичні, які розгля-

дають результати початкової стадії реформи децентралізації, досвід впровадження таких реформ за кордоном, акцентують на розробці норм законодавства тощо. Водночас мало дослідженими є питання оцінки ефективності реформи або окремих її напрямів, виявлення факторів, що стримують розвиток територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Із початком реформи децентралізації в Україні питання забезпечення сталого соціально-економічного розвитку громади привернуло увагу багатьох вітчизняних учених. Плануванню місцевого розвитку у своїх роботах присвятили увагу Г. Васильченко, О. Кириленко, Б. Малиняк, В. Письменний, В. Русін, залучення громади до вирішення питань місцевого розвитку, участь у місцевому самоврядуванні досліджували О. Карий, Ю. Петрушенко, Я. Панас, О. Руденко, С. Штурхецький.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на вагомий напрацювання, залишаються малодослідженими питання оцінки ефективності діяльності органів місцевого самоврядування, ефективності використання ними фінансових ресурсів громади, використання механізмів бенч-

маркінгу задля запозичення кращих практик управління розвитком громади.

Метою статті є аналіз окремих показників соціально-економічного розвитку територій, що належать об'єднаним територіальним громадам, зокрема, показників, що характеризують ефективність використання фінансових ресурсів об'єднаними територіальними громадами – розпорядниками коштів, наявності можливостей контролю за ефективним витрачанням ресурсів, розробка пропозицій щодо усунення недоліків та визначення напрямів подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Децентралізація влади в Україні розпочалася у 2014 р. зі схваленням Урядом Концепції реформування місцевого самоврядування [1], затвердження Плану заходів щодо реалізації такої концепції [2]. Також із метою її реалізації протягом 2014–2018 рр. було розроблено та прийнято низку нормативних актів, внесено зміни до чинних нормативних актів.

Задля досягнення поставлених перед реформою цілей, крім законодавчого базису, необхідно створити також належні умови для їх реалізації: кадрове забезпечення професійними, досвідченими, відповідальними фахівцями, належну оплату їх праці, інформаційно-аналітичну і методичну підтримку поточних процесів та процесів розвитку, забезпечити відповідними фінансовими ресурсами та механізмами контролю за діяльністю громад населенням.

Проаналізуємо стан проведення реформи децентралізації, надані громадам ресурси та повноваження, а також результати реалізації документів соціально-економічного розвитку громад: стратегічних планів та планів соціально-економічного розвитку на прикладі об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ), що утворені на території Івано-Франківської області.

Для аналізу використано інформацію, що знаходиться у відкритому доступі в мережі Інтернет, зокрема, інформацію щодо показників, що характеризують процес децентралізації

та фінансову спроможність громад, виконання бюджету за доходами та видатками, публічні закупівлі, джерела доходів громад та використання публічних коштів, рівень заробітної плати керівників та працівників ОТГ, стратегічні документи, плани, програми тощо.

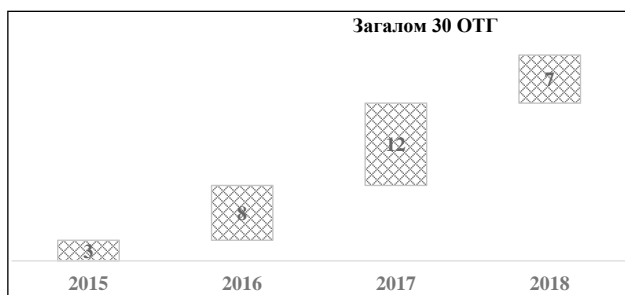
За станом на кінець 2018 р. на території Івано-Франківської області 136 територіальних громад із наявних 516 вирішили утворити 30 ОТГ. Динаміка процесу об'єднання наведена на рис. 1.

Щодо періоду часу, протягом якого здійснюється аналіз у цій роботі, варто зазначити, що, оскільки має місце значне розшарування у часі процесів утворення громад, то для аналізу використовуються дані, наявні для відповідної громади у відповідний період часу. Для прикладу, не аналізуються ті громади, що об'єдналися у 2018 р., визнані спроможними нормативним документом Кабінету Міністрів України в 2018 р. та знаходяться на етапі організації проведення перших виборів, формування стратегічних досліджень та планів та фактично не здійснюють діяльність як об'єднані територіальні громади на нових засадах. Разом із тим окремі показники, що характеризують результати діяльності по ОТГ, що утворені протягом періоду від одного до трьох років, використовується для аналізу динаміки відповідних процесів.

Найважливішою складовою частиною реформи децентралізації треба назвати її фінансовий аспект. Досягнення тих цілей, що очікуються в результаті модернізації державного управління, не можливе без відповідного економічного розвитку територій, належних громад, та фінансового підґрунтя діяльності ОТГ. Моніторинг фінансової спроможності періодично проводиться експертами Міністерства регіонального розвитку та будівництва та оприлюднюється на офіційному сайті «Децентралізація дає можливості» [3].

Об'єднані територіальні громади області, що першими об'єдналися та провели вибори у 2015 р. (Верхнянська, Печеніжинська та Старобородчанська ОТГ), у 2016 р. вперше стали учасниками прямих міжбюджетних відносин, а окрім цього, отримали власні доходи на новій бюджетно-податковій базі. Сукупно доходи (з урахуванням трансфертів) трьох ОТГ зросли в 16 разів порівняно надходженнями до бюджетів територіальних громад, які вони отримали до об'єднання у 2015 р. За цей же період власні доходи трьох ОТГ зросли майже у три рази (з 7,6 млн грн. до 20,5 млн грн.) [4].

У 2017 р. одинадцять ОТГ [5], що здійснювали діяльність у нових бюджетно-фінансових

Рис. 1. Динаміка утворення об'єднаних територіальних громад у 2015–2018 рр.

умовах, збільшили рівень доходів на одного мешканця громади, зокрема:

– три ОТГ, що були утворені у 2015 р., в 1,4 раза порівняно з 2016 р. та у 4,6 раза порівняно із 2015 р.;

– вісім ОТГ, що були утворені у 2016 р., в 2,9 раза порівняно з доходами територіальних громад до об'єднання у 2016 р.

Найнижчі доходи з розрахунку на одного мешканця у 2017 р. спостерігалися у Космацькій ОТГ (535,4 грн.), найвищі – у Тлумацькій ОТГ (1 598,4 грн.) (Таблиця 1).

За дев'ять місяців 2018 р. 23 ОТГ області збільшили доходи у 2,2 раза до показника 1140,6 грн. на одного мешканця порівняно з аналогічним періодом 2017 р. [6]. Найнижчі доходи на одного мешканця мають місце у Космацькій ОТГ (467,9 грн.), найвищі – у Ямницькій ОТГ (6 936,9 грн.) та Брошнів-Осадській ОТГ (2 812,3 грн.). Відхилення медіанного значення цього показника від середнього на 33% свідчить про істотне відхилення значень доходу на одного мешканця по Ямницькій та Брошнів-Осадській громадах від відповідних показників решти ОТГ. Така характеристика зазначених ОТГ спричинена наявністю на їх території бюджетоформуючих підприємств, які, за визна-

ченням, є великими платниками податків: ПрАТ «Івано-Франківськцемент» та Брошнів-Осадського підрозділу ТОВ «Свісс Кроно».

Крім показника доходів на одного мешканця територіальної громади, показниками, що характеризують спроможність території вирішувати питання місцевого значення [7], є:

– рівень дотаційності (питома вага базової/реверсної дотації у доходах);

– капітальні видатки на одного мешканця громади;

– питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах.

Всі об'єднані територіальні громади області, крім Ямницької, є дотаційними та отримують із бюджету базову дотацію. У 2017 р. найнижчий показник дотаційності бюджету був у Тлумацької ОТГ (17,9%), найвищий – у Космацької ОТГ (53,1%), у 2018 р. (за 9 місяців року) найнижчий показник має Брошнів-Осадська ОТГ (0,9%), найбільший – 58,8% – у Ланчинської ОТГ.

Найбільша питома вага видатків на утримання апарату управління у власних доходах громади (без урахування трансфертів) в 2017 р. – у Космацької громади (63,9%), в 2018 р. – у Витвицької громади (87,%)

Таблиця 1

Динаміка окремих показників фінансової спроможності територіальних громад Івано-Франківської області в 2017 р. та за 9 місяців 2018 р.

11 ОТГ області (2017 р.) / 23 ОТГ області (9 місяців 2018 р.)		2017 (11 вимірювань)	9 місяців 2018 р. (23 вимірювання)
Доходи з розрахунку на 1 мешканця громади, грн.	Мінімальне значення	535,4	467,9
	Максимальне значення	1598,4	6936,9
	Середнє значення	973,9	1176
	Медіана	957,6	787,9
Рівень дотаційності бюджету (питома вага базової/реверсної дотації у доходах), %	Мінімальне значення	53,10%	-8,50%
	Максимальне значення	17,90%	58,80%
	Середнє значення	37,30%	39,40%
	Медіана	37,80%	41,70%
Капітальні видатки на одного мешканця громади*, грн.	Мінімальне значення	505,4	36,5
	Максимальне значення	1592,1	3299,8
	Середнє значення	988,2	560,8
	Медіана	951,6	371,6
Питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах, %	Мінімальне значення	23,10%	12,80%
	Максимальне значення	63,90%	87,80%
	Середнє значення	45,50%	48,90%
	Медіана	43,00%	48,40%

Примітка: * – розрахунки автора.

Середня величина капітальних видатків на одного мешканця громади в 2017 р. становила 988,2 грн., а найбільша величина капітальних видатків мала місце в Матеївецькій ОТГ (1592 грн.). Показники за 9 місяців 2018 р., розраховані з використанням оприлюднених даних про виконання бюджетів громад та кількості населення громад, є суттєво меншими за минулорічні. Так, середня величина капітальних видатків на одного жителя громади становить 560 грн., а найвищий показник має Ямницька ОТГ (3 299,8 грн.). Таке зменшення пояснюється тим фактом, що фінансування видатків переважно здійснюється в 4 кварталі року, підтвердженням цього є середній відсоток виконання бюджету за видатками, який по 23 громадах області за 9 місяців 2018 р. становив 58,7% (рис. 2).

Найнижчий відсоток виконання запланованих на рік капітальних видатків у Рожнівській ОТГ – 32%, найвищий – у Матеївецькій об'єднаної громади (81%). Водночас запланована в бюджеті сума капітальних видатків із розрахунку на одного жителя громади становить 914,4 грн., що на 7,5% менше, ніж фактичні видатки у 2017 р.

Питома вага видатків на утримання апарату управління також є важливим фактором, що характеризує громаду як ощадну, ефективну, де керівниками є господарі, що шукають оптимальний баланс між її власними доходами та витратами. Цей показник коливається від 23,9% (Тлумацька ОТГ) до 63,9% (Космацька ОТГ) за даними 2017 р. та від 12,8% (Ямницька ОТГ) до 87,1% (Витвицька ОТГ) за 9 місяців 2018 р.

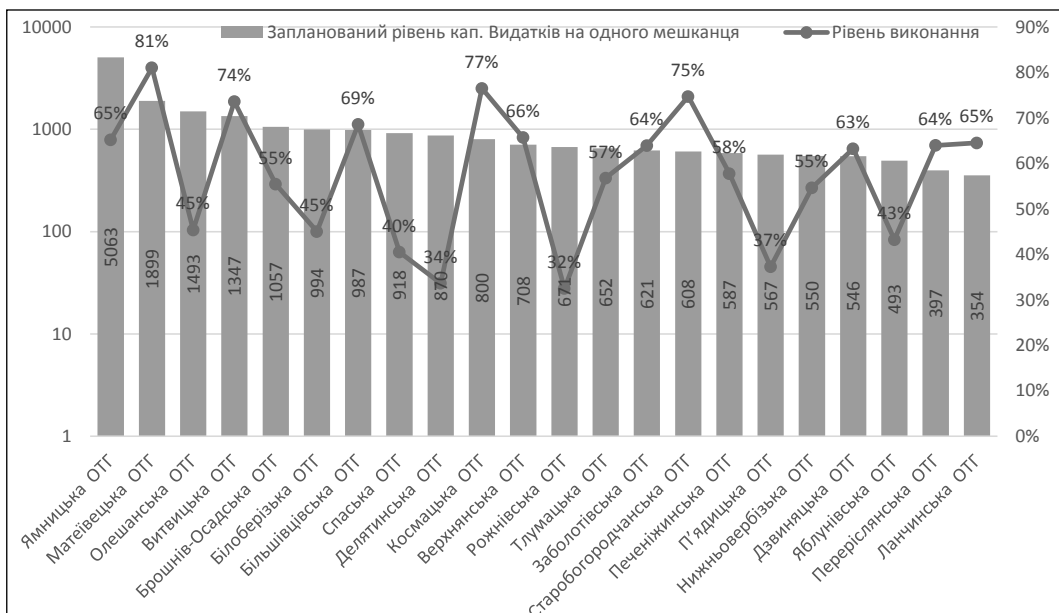

Рис. 2. Запланований рівень капітальних видатків на 1 мешканця у 2018 р.

Таблиця 2
Динаміка середньої заробітної плати працівників ОТГ Івано-Франківської області в 2016–2017 рр.*

Показник	2016 р. (781 вимірювання)	2017 р. (2688 вимірювань)	Відхилення	Темп зміни, %
Середня заробітна плата	3 975	6 580	2 605	165,5
Медіана середньої заробітної плати	3 617	5 563	1 946	153,8
Максимальне значення	12 416,6	22 831	10 414,4	183,9
Мінімальне значення	1 603,8	3 200	1 596,2	199,5
Середня заробітна плата по Івано-Франківській області по галузі «Державне управління»	5 387	8 593	3 206	159,5

Примітка: * – розрахунки автора.

Для формування апарату управління розвитком громади та комплектації його професійними, відповідальними кадрами важливим є питання фінансової мотивації таких працівників. У 2016 р. Кабінет Міністрів України постановою № 386 визначив умови оплати праці посадових осіб ОТГ. Зокрема, постановою передбачено збільшення рівня заробітної плати працівників ОТГ до рівня заробітної плати фахівців міст обласного значення. У цій роботі на основі відкритих даних, наведених у деклараціях державних службовців, що працюють в ОТГ Івано-Франківської області, проаналізовано динаміку середньої заробітної плати таких працівників в 2016–2017 рр. (таблиця 2).

Аналіз динаміки показників, що характеризують рівень оплати праці службовців та керівництва об'єднаних територіальних громад за 2016–2017 рр., може свідчити про недостатню її роль у мотивації працівників, зменшенні рівня корупційних проявів тощо.

Обов'язковою умовою забезпечення сталого успішного розвитку територій громад є здійснення їх діяльності в рамках розроблених стратегій, планів розвитку, окремих програм за напрямками розвитку. З метою уніфікації дій посадових осіб громад Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства було розроблено методичні рекомендації щодо формування і реалізації прогнозних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади [8], також Методологія стратегічного планування розвитку ОТГ в Україні була розроблена експертами програми ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» (ППРУ) [9].

У рамках цієї роботи було опрацьовано відкриті джерела інформації, сайти об'єднаних територіальних громад, де були опубліковані стратегічні та програмні документи відповідних ОТГ. Більшість ОТГ області (за винятком тих 7 ОТГ, що визнані спроможними в поточному році та проводять роботи із підготовки до перших виборів до громад) оприлюднили документи, де аналізуються проблемні питання, першочергові потреби, пріоритети розвитку громад.

Більше половини (12 з 23) територіальних громад, по яких проведено аналіз, розробили довгострокові стратегії розвитку (на перспективу 8–10 років), розробили й оприлюднили річні плани соціально-економічного розвитку на 2017 та 2018 рр. – 13 громад, розробили паспорт громади, де зазначено основні показники, що характеризують громаду, та вказано основні пріоритетні напрями розвитку чи вирішення проблем – 9 громад, 4 громади, крім довгострокової стратегії розвитку, прийняли документи, що регламентують виконання стратегії розвитку в короткостроковій перспективі (на 2 роки). Ще 9 громад, крім інших стратегічних та програмних документів, розробили та оприлюднили на своїх офіційних сайтах програми для реалізації заходів за окремими напрямками розвитку (освіта, культура, медична галузь, екологія тощо) (рис. 3).

З огляду на наведене, близько половини проаналізованих об'єднаних територіальних громад не використовують методичні рекомендації Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства щодо формування та оприлюднення стратегічних та програмних документів громади.

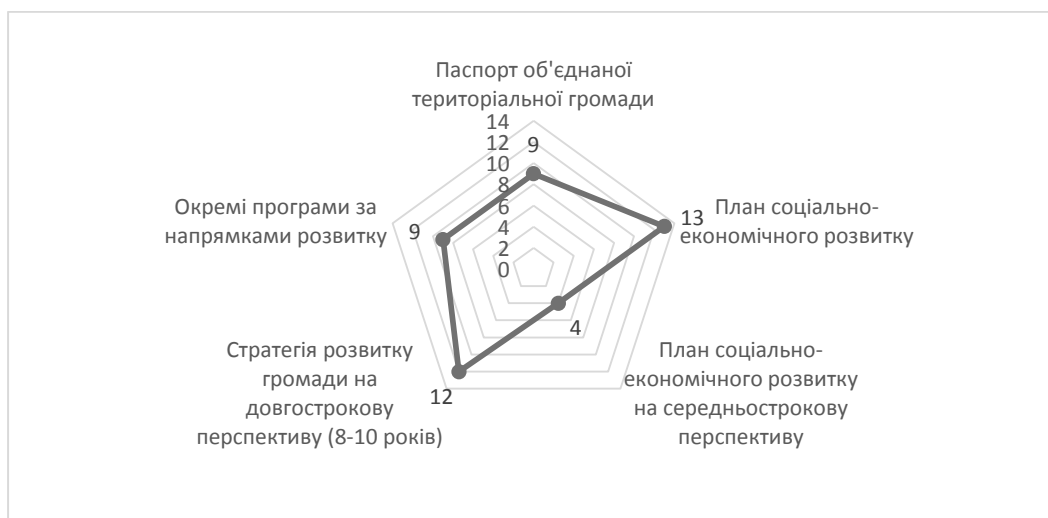

Рис. 3. Розподіл стратегічних і програмних документів ОТГ за видами

Одним із важливих напрямів виконання об'єднаними територіальними громадами свої повноважень є участь у публічних закупівлях. Порядок проведення закупівель, встановлений Законом України «Про публічні закупівлі», є ефективним механізмом забезпечення прозорості в цій сфері, профілактики такого негативного явища, як корупція, а також є засобом для отримання суттєвої економії під час придбання товарів, робіт, послуг за бюджетні кошти громади. Особливо необхідним є використання цього механізму для громад Івано-Франківської області, які є дотаційними та мають використовувати його, насамперед, задля економії власних коштів, тобто розширення своїх фінансових можливостей.

За допомогою інформації, відображеної у відкритому доступі у мережі Інтернет [10], у цій роботі проаналізовано кількість та суми проведених процедур публічних закупівель.

Зокрема, в період із 2017 р. до січня–жовтня 2018 р. 23 ОТГ області провели 3 331 процедуру публічних закупівель товарів, робіт або послуг на загальну суму 476 млн грн. Водночас більшість проведених закупівель (3 269, або 98,1% від загальної їх кількості) проведена за участю одного постачальника товарів або послуг. Якщо аналізувати суми договорів, то угоди на загальну суму 345,6 млн грн. (або 72,6% від загальної суми) укладені в результаті проведення неконкурентних процедур закупівель, тобто замовник не отримав жодної економії в результаті таких закупівель (рис. 4).

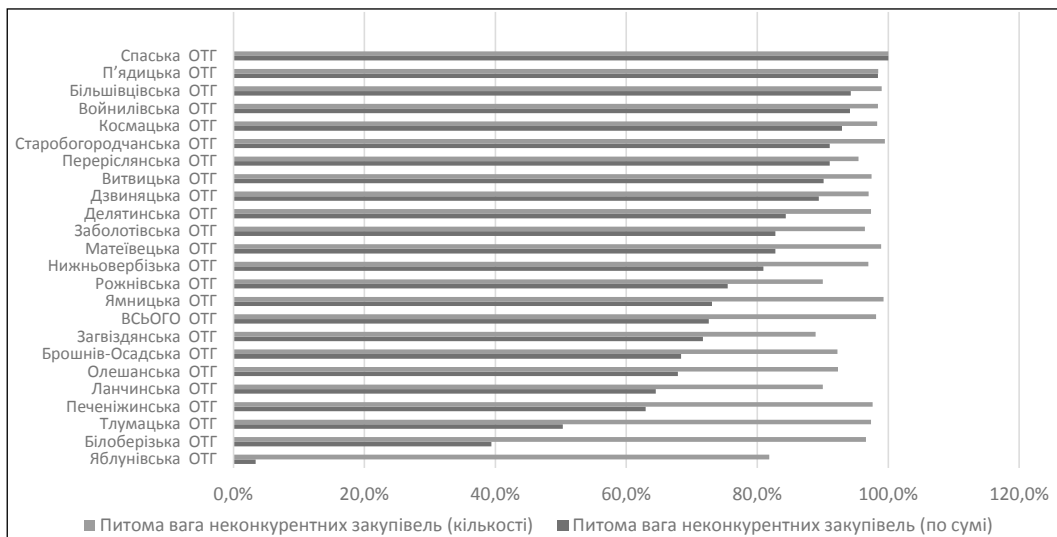

Рис. 4. Розподіл об'єднаних територіальних громад за питоною вагою неконкурентних закупівель за період 2017 р. – 10 місяців 2018 р.

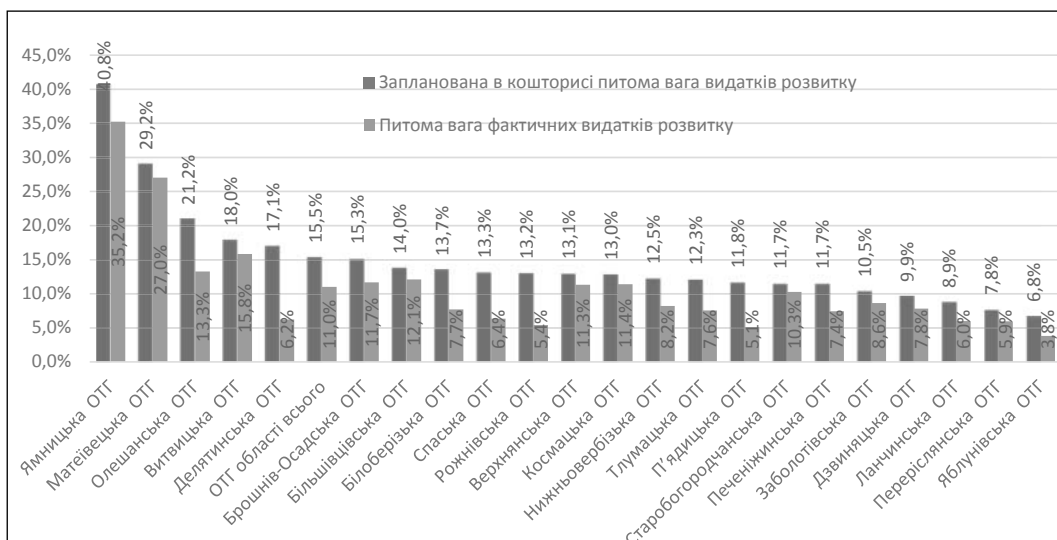

Рис. 5. Частка видатків розвитку об'єднаних територіальних громад у загальних витратах за 10 місяців 2018 р.

Найбільша питома вага проведених неконкурентних публічних закупівель у Спаської ОТГ (100% за кількістю і сумою), найменша питома вага – в Яблунівській ОТГ (3,4% за сумою закупівель та 81,8% за їх кількістю).

Враховуючи суттєве розширення можливостей територіальних громад щодо наявності ресурсів для використання повноважень та вирішення стратегічних завдань, що стоять перед ними, доцільно проаналізувати їх витрати задля визначення питомої ваги тих витрат, які спрямовані на розвиток. Така класифікація витрат затверджена Наказом Міністерства Фінансів «Про бюджетну класифікацію» [11]. Проведемо аналіз витрат об'єднаних територіальних громад, використовуючи інформацію сайтів «Відкритий бюджет» [12] та «Єдиний веб-портал використання публічних коштів» [13], та визначимо частку витрат ОТГ, які є витратами розвитку (рис. 5).

Зокрема, за даними проведених розрахунків сукупна сума витрат об'єднаних територіальних громад у 2018 р. запланована в сумі 1 230 900 000 грн., а 191 400 000 грн. із них класифікуються як видатки розвитку (капітальні видатки, дослідження і розробки, окремі заходи з фінансування державних програм, матеріалів, інвентарю, будівництва, капітального ремонту тощо). По області частка таких видатків у загальній величині видатків ОТГ становить 15,5%, в розрізі ОТГ коливається від 6,8% до 40,8%.

Група ОТГ, в яких частка видатків розвитку суттєво менша за середньообласний показник (6,8–10,5%), – Заболотівська, Дзвиняцька, Ланчинська, Переріслянська, Яблунівська територіальні громади – є дотаційною та також переважно характеризується найменшими в 2018 р. показниками власних доходів із розрахунку на одного мешканця громади (616,7 грн., що на 46% менше за середньообласний показник). Натомість ті громади, що входять до переліку громад із найбільшим показником власних доходів на одного мешканця, також очолюють перелік громад із найбільшою часткою видатків розвитку в загальних видатках – Ямницька громада (6 963 грн. власних доходів на одного мешканця та частка видатків розвитку – 40,8%), Матеївецька громада (1 092 грн. та 29,2% відповідно), Брошнів – Осадська (2 812,8 грн. та 15,3%). Водночас Олешанська громада (753 грн. та 21,2%), Витвицька громада (636 грн. та 18%), маючи не найвищі значення власних доходів на одного мешканця, знаходяться в першій п'ятірці по частці видатків розвитку. Отже, як правило, є зв'язок між величиною власних доходів громади та величиною коштів,

які вона планує витратити на розвиток, проте громади не завжди розраховують виключно на власні доходи.

Висновки. Найпомітнішим результатом проведення реформи децентралізації є збільшення фінансових ресурсів об'єднаних територіальних громад. Після об'єднання територіальних громад обсяги фінансових ресурсів, які можуть використовуватись із метою вирішення значущих для громади питань, зросли в рази. Попри це, більшість об'єднаних територіальних громад області є дотаційними (середня частка дотацій у доходах у 2017 р. становила 39%). Водночас однозначно негативним чинником діяльності ОТГ є значна питома вага видатків на утримання апарату управління ОТГ, а її збільшення в динаміці свідчить про спрямування бюджету на «споживання», а не на розвиток.

Про неефективне використання фінансових джерел на рівні ОТГ свідчить і той факт, що у витратах громади є висока частка неконкурентних публічних закупівель та відсутня економія коштів після проведення тендерних процедур. Неефективність використання коштів також виявляється в мізерній частці видатків розвитку в загальних видатках ОТГ області.

Перспективним є проведення анкетування ОТГ області щодо оцінки проектної зрілості з метою встановлення зв'язку між динамікою показників розвитку громад та застосуванням проектного підходу в їх управлінні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження КМУ № 333-р від 01.04.2014 р. Офіційний вісник України [офіційне видання від 18.04.2014]. 2014. № 30. С. 18.
2. Деякі питання реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження КМУ № 688-р від 22.09.2016 р. Офіційний вісник України [офіційне видання від 11.10.2016]. 2016. № 78. С. 29.
3. Децентралізація дає можливості. Фінанси. Аналітика та моніторинги. URL: <https://decentralization.gov.ua/finance/analitika-ta-monitoring>.
4. Моніторинг фінансової спроможності 159 громад за 2016 р. URL: <http://decentralization.gov.ua/pics/upload/34-558e68e124412a8c2f271490d2e01bd2.pdf>.
5. Фінансова спроможність ОТГ Івано-Франківщини та Закарпаття, – аналіз від експертів. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/8441?page=4>.
6. Експертний аналіз бюджетів ОТГ по кожній області – результати 9 місяців. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10218>.
7. 20 лідерів ОТГ та що є визначальним критерієм для сталого розвитку громад, – дослідження спроможності громад від Яніни Казюк. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/5981>.

8. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогнозних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади : Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України; Наказ № 75 від 30.03.2016 р. Баланс – бюджет від 01.08.2016 р. 2016. № 31. С. 8.

9. Підтримка політики регіонального розвитку в Україні. URL: <http://surdp.eu>.

10. Prozorro публічні закупівлі. URL: <https://prozorro.gov.ua>.

11. Про бюджетну класифікацію: Міністерство Фінансів України; Наказ № 11 від 14.01.2011 р. Баланс – бюджет від 07.02.2011 р. 2011. № 6. С. 17.

12. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/>.

13. Єдиний веб-портал використання публічних коштів. URL: <https://spending.gov.ua>.